

УДК 94(477.51)-056.87"18"

DOI 10.31654/2520-6966-2018-9i-90-178-193

### **О. О. Лейберов**

голова профкому працівників

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

## **"Приглашая усердных соотечественников к участию в сем патриотическом предприятии..." – благодійна діяльність дворянства Ніжинського повіту Чернігівської губернії у справі будівництва пам'ятників у XIX столітті**

*У статті на основі раніше не введених у науковий обіг архівних матеріалів розглянуто благодійну діяльність дворян Ніжинського повіту в сфері будівництва пам'ятників у різних містах Російської імперії. Автор дослідив кількісні та якісні показники дворянської доброчинності. Основна увага приділена динаміці процесу та його мотиваційній складовій.*

**Ключові слова:** дворянство, благодійна діяльність, будівництво пам'ятників, Ніжинський повіт.

---

У сучасних умовах розбудови модерної української державності важливим напрямом соціальної політики уряду є відродження приватного та корпоративного благодійництва. Підтримка соціальної стабільності у державі передбачає виявлення та визначення кола осіб, які не спроможні через об'єктивні причини забезпечити собі належне існування. Зростання таких категорій населення особливо активізується у часи соціально-політичних трансформацій та економічних змін. Вирішення суспільних проблем, поліпшення умов громадянського життя – ось заперука політично стабільної та економічно міцної держави. Саме тому для успішного втілення у життя запланованих стратегій та вирішення поставлених завдань вкрай важливим для сучасних політиків та урядовців є врахування історичного досвіду вирішення подібних проблем у минулому.

Історія благодійництва в Україні має глибокі корені. Дана проблема неодноразово ставала об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та закордонних дослідників. Різні аспекти благодійної діяльності знайшли своє відображення у наукових дослідженнях дореволюційних істориків С. К. Гогеля, П. І. Георгієвського та Є. Д. Максимова

[1–3]. Сучасна вітчизняна історіографія проблеми представлена працями А. В. Нарадько, С. І. Поляруш, Ф. Я. Ступак, серед яких окремо слід виділити науковий доробок О. М. Доніка [4–8]. Об'єктами наукового дослідження згаданих істориків стала благодійність у сфері освіти, медицини та культури, допомога бідним та постраждалим від стихійних лих. Окремо досліджувалась благодійність у період війн, спрямована не тільки на збір коштів для армії, а й на утримання сімей вояків, поранених, вдів та сиріт, біженців. Не оминули дослідники своєю увагою й такі напрямки соціальної активності, як церковно-громадська благодійність, добродійність жіночих організацій, діяльність різноманітних товариств та громадських об'єднань, що ставили за мету соціальну підтримку різних категорій населення. Значний масив наукових досліджень присвячено персональній історії – діяльності окремих відомих благодійників та меценатів (О. М. Поля, представників родин Терещенків, Харитоненків тощо). Потрапила у коло зору дослідників благодійна діяльність окремих національних громад (єврейської, грецької, вірменської). Багатий науковий доробок стосується вивчення питання "державної благодійності", тобто коли функції опіки та соціального забезпечення брала на себе держава. Разом із тим з цього широкого переліку проблем поза увагою опинився один напрямок – участь окремих станів та корпоративних груп у справі будівництва пам'ятників. Цей напрямок важко назвати дуже значущим у благодійництві, але разом із тим він поєднує у собі як прояви індивідуальної, так і корпоративно-групової добродійності. Благодійна діяльність дворянської корпорації Ніжинського повіту Чернігівської губернії у XIX столітті взагалі не були об'єктом історичного дослідження. Регіональний рівень вивчення проблеми дозволяє не тільки дослідити її на значному краєзнавчому матеріалі, але дає змогу порівняти ці процеси з іншими регіонами Російської імперії, виявити спільне та відмінне у даному питанні; з'ясувати роль держави в організації цієї роботи, проаналізувати діяльність органів дворянського самоуправління у популяризації суспільно корисної діяльності; простежити процеси дворянської благодійності протягом значного часу історичного розвитку в окремому географічно-територіальному регіоні та вплив на них соціально-політичних, економічних факторів; виявити закономірності цих процесів та з'ясувати масштаби допомоги.

Майже до кінця XVIII століття благодійність в Україні мала церковно-громадський характер. Це була сфера діяльності різноманітних релігійних установ, братств та окремих представників правлячого класу. Однак під впливом соціально-політичних змін, що

відбулися в імперії, на початку XIX століття благодійність стає державною справою, а обов'язки благодійництва перекладаються на окремий соціальний прошарок – дворянство, і воно стає масовим. На початку цього століття сільське господарство залишалося головним сектором економіки держави. Основним засобом виробництва була земля, що належала головним чином поміщикам, а основу виробничої сили складали залежні від поміщиків чи держави селяни. Домінуюче поміщицьке землеволодіння (до 75 % від усіх українських земель, що входили до складу Російської імперії) було головною запорукою фінансово-економічної стабільності дворянства. Крім того, маючи значні економічні та політичні пільги і преференції згідно з "Грамотою на права, вольності і переваги благородного російського дворянства" 1785 р., дворянство залишалося практично єдиним прошарком населення, у якого були значні вільні кошти. А якщо додати до цього постійний дефіцит державного бюджету, ускладнений у цей час майже безперервними війнами, то стає зрозумілим, чому державна влада часто й охоче використовувала кошти дворянства для благодійних заходів. Крім того, дворянська етика, моральність, причетність та відповідальність за підданих перепліталися з релігійною моральністю тогочасного суспільства.

На початок XIX століття "з точки зору доходів, освітнього рівня та престижу дворянство поділялося на три страти – нижчу, середню і вищу. Нижча страта, як правило, складалася з безпомісних і дрібнопомісних дворян, середня – з середньопомісних, вища – з великопомісних дворян... При цьому аж до скасування кріпосного права в 1861 р. основним показником матеріальної заможності дворянства були не розміри земельної власності, а число селян-кріпаків". На думку російського дослідника Б. Миронова, нижча страта, складалася з безпомісних і малопомісних дворян із кількістю кріпаків чоловічої статі менше 20, середня – з середньопомісних, які володіли від 21 до 100 рев'язьких душ, а представники вищої страти володіли більш як 100 кріпосних [9]. Така схема стратифікації дворянства за майновою ознакою має умовний характер, однак вона дозволяє виділити серед місцевого дворянства як малозабезпечену частину, так і заможну й впливову верхівку. У 1803 році у Ніжинському повіті проживало 306 дворянських родин, які володіли 8685 селянами-кріпаками. Відсоток безпомісних і малопомісних дворян в Ніжинському повіті сягав 82,6 % (253 родини), до середньопомісних належали 40 родин (13,1 %), а великопомісних дворянських родин було всього 13 (4,3 %). Таким чином, на одну дворянську родину Ніжинського повіту припадало тільки 28 рев'язьких душ, що у порівнянні значно

менше не тільки з центральними повітами Європейської Росії, де цей показник складав 106 кріпаків на одного господаря, а й безпосередньо малоросійськими повітами (на одного поміщика Лебединського повіту Харківського намісництва у кінці XVIII століття припадало в середньому 65 кріпаків, а в Чугуївському повіті того ж самого намісництва – 94 кріпаки) [10–11].

Першим проявом благодійності у напрямку спорудження пам'ятників стала ініціатива мешканців Нижнього Новгороду зі спорудження монумента "громадянину Мініну та князю Пожарському... рятівникам Вітчизни від іноземної інтервенції". Під такі проекти ніколи не створювались спеціальні комітети або товариства, а кошти збиралися за народною підпискою, яку оголошував імператор. На місцях збір та зберігання коштів покладалося на губернську владу та повітових чиновників на місцях. 1 січня 1809 р. була оголошена підписка та розіслані гравюри проекту, автором якого виступив "ад'юнкт ректора академії мистецтв статський радник Іван Петрович Мартос" [12]. У своєму листі від 12 квітня 1809 року маршал Чернігівського губернського дворянства М. М. Стороженко пропонував: "... дабы господа дворяне благоволили... кому за благо рассудиться соучаствовать в выше писанном сооружении памятника деньги вручая..." [13]. Крім того, він додавав: "Поелику монумент должен быть поставлен фигурами величину гораздо больше Геркулеса Фарнезского и конной статуи Петра Великого... отлитыми из бронзы. Состав металла должен быть того же достоинства, как в монументе Петра Великого, пьедестал будет из сибирского мрамора на месте сделанный. Сумма на сооружение... 150 000 рублей" [14]. Але справа збору коштів у повіті, що була покладена на повітового предводителя дворянства, затягнулась. Тому Чернігівський губернатор барон І. В. Френсдорф був змушений неодноразово звертатися з листами до повітового дворянства з проханням прискорити справу. На початок 1810 р. було зібрано всього 50 крб 55 коп. Благодійний порив виявили аж... 19 дворян. Суми, що від них надходили, коливалися від 10 коп до 10 крб [15]. Для порівняння слід навести суму, що була зібрана дворянством сусідньої Воронізької губернії. Там, як повідомляв місцевий губернатор, акція викликала жвавий інтерес та широку підтримку, у результаті яких було зібрано 4667 крб (в середньому по 359 крб з повіту) [16]. Одрразу постає питання про мотивацію благодійної діяльності у даній сфері. Зрозуміло, що будівництво пам'ятників видатним історичним особам ні у повітовому місті, ні навіть у губернському центрі, а далеко за межами України робили це питання не "своїм", а "іншим", "чужим". Дворянство й інші

меценати (купці, національні общини) охоче жертвували кошти на справи, які безпосередньо пов'язані з ними, місцем їх проживання. Так, на очищення річки Остер, що протікає через місто Ніжин, у 1804 р. було пожертвовано 45 дворянами 541 крб 70 коп. Благодійні внески коливалися в розмірі від 15 до 100 крб [17]. У цей самий час ніжинська міська грецька громада пожертвувала 20000 крб на відбудову лікарні та богадільні. У своїй науковій розвідці вітчизняна дослідниця К. А. Петрова підіймає проблему мотивації благодійності в Російській імперії. Проаналізувавши сучасну вітчизняну та зарубіжну історіографію, дослідниця зробила спробу групування мотивів. На її думку, рушіями благодійництва були "мотиви, спрямовані на примноження власного прибутку; моти-ви, зумовлені вихованням, та мотиви, зумовлені особистими характеристиками" [18]. Аналізуючи першу групу мотивів (адже ні друга, ні третя, на жаль, не простежуються серед факторів, що мотивували представників ніжинського дворянства на пожертви), авторка наголошує на "державному захопченні", яке виражалось в отриманні благодійниками чинів, звань та нагород, залучення їх до членства різноманітних організацій, а це підвищувало авторитет та соціальний статус тих, хто робив благородні справи. У питанні мотивації благодійної діяльності дворян повіту, на нашу думку, спрацьовував інший мотиваційний фактор, що не належить до жодної із запропонованих груп. Він більше пов'язаний із "державним примусом". Аналізуючи список дворян-благодійників, ми виявили одну показову особливість. Із 19 осіб, що пожертвували кошти на будівництво пам'ятника, 12 були діючими чиновниками різних міських та повітових установ. Крім того, п'ятеро з них були у підпорядкуванні повітового маршала М. Я. Почеки, який виділив найбільшу суму пожертвування. Таким чином, у даному випадку благодійництво було "лакмусовим папірцем", показником лояльності начальству, владі та особисто імператору. Особливо даний мотив проявився при зборі коштів на спорудження пам'ятника імператору Олександрю I у 1814 р. Після переможного завершення Закордонних походів 1813–1814 рр. та вступу союзних військ до Парижа Сенат та уряд імперії прийняли рішення: "... от лица торжествующей России за низложение общего врага Европы и за великие исчисления в том постановили подвиги Его... отметить выбитием медали и сооружеием в престольном граде памятника, который бы потомству грядущих веков знаменовал изъясляемые вами чувствования признательности к Его Императорскому Величеству" [19]. На засіданні маршалів дворянства Чернігівської губернії урядова ініціатива була підтримана та було прийнято рішення про

пожертвування "суммы какова от каждого дворянина на предмет сей может усердия и доброй воли определена" [20]. Пізніше губерньське керівництво вирішило, що на спорудження пам'ятника кожен дворянин, що володіє кріпаками, повинен виділити по 1 крб з кожної ревізької душі, а дворяни, що селянами не володіли, повинні зробити благодійні внески на свій розсуд від 1 до 5 крб. Однак для того, щоб цей благодійний захід не дуже боляче вдарив по кишені дворян-власників, дозволялося робити внески не одноразово, а з розстрочкою на 4 роки. Але на місцях дана ініціатива аж ніяк не зустріла широкої підтримки. Господарства поміщиків були розорені податками, масовими рекрутськими наборами 1812–1814 рр. та пожертвуваннями на утримання ополчення, тому частина дворянства намагалася збір коштів саботувати. Повітові чиновники, на яких було покладено обов'язок розвозити повістки про благодійні внески та приймати гроші, скаржилися: "... повестки которые хотя и в дом доставляются господами помещиками не принимаются", "... люди на хуторе объявили, что господин на службе и повестку принять не может", "... от выставки суммы и от подписания... дворянин Иван Степовой, подпоручика жена Мария Жилина и священник Стефан Лисючевский отказались, подпоручика жены Марии Тарасе-вичевой владения никто из дворовых жителей не открыл, в экономиях графа Румянцева володьководевицкой и господ Забел (209 душ – О. Л.) войт в деревне Колесниках суммы не составили" [21]. Майор Даміян Герасимович Лисянський (рідний дядько відомого мореплавця Ю. Ф. Лисянського), "имеющий 25 душ крестьян и достаточный капитал назначил только 10 рублей" [22]. Управляючий Веркіївською економією графа Іллі Безбородька, до якої було приписано 2798 селян, "означить на оное пожертвование денег отказался до получения разрешения от графа" [23]. Доходило і до прямих відмов. "Бунчуковый товариш Федор Кисель и его жена Анна от пожертвования отказались", хоча володіли 62 кріпаками [24]. Погрози та вмовляння повітової влади прискорити "медленность в столь важном деле" слабо впливали на дворян. Звітуючи губернатору у вересні місяці 1814 р., маршалок повітового дворянства М. Я. Почека писав, що зібрав тільки 168 крб 50 коп, та більшість поміщиків все ж таки погодилися сприяти загальній справі, але внести гроші з розстрочкою [25]. Ця складна ситуація для повітової влади несподівано вирішилася сама собою. Імператор Олександр I видав іменний наказ: "Во исполнение Высочайшей Воли принятие добровольных приношений на сооружение памятника отменить". Зібрані кошти були під розписку повернуті благодійникам, чому останні дуже зраділи [26].

У даному випадку, окрім мотиву "державного примусу", який відкрито використовувався губернською та повітовою владою, свою роль зіграв фактор "провінційного суспільства". Адже для будь-якого дворянина дуже важливим була репутація у дворянському середовищі, було важливо, що про нього думають та що про нього говорять, як його вчинок буде сприйнятий. Тут варто згадати, як описував звичаї та смаки губернського дворянства М. В. Гоголь у "Мертвих душах" та "Ревізорі" (хоча Ніжин був провінційним містом, але це не сильно відрізняло його від губернського центру). Саме тому дворяни, господарства яких переживали скрутні, кризові часи, були змушені погодитися на доволі значні "благодійні внески".

Наступною благодійною акцією, у якій взяли участь ніжинські дворяни, став збір коштів на спорудження пам'ятника у Херсонесі таврійському князю Володимирі у 1824 р. У даному випадку ініціатива йшла від адмірала О. С. Грейга, що був Миколаївським військовим губернатором і проводив розкопки Херсонесу. Його приватна ініціатива була підтримана імператором Олександром I, який дозволив відкрити підписку на спорудження пам'ятника, "... приглашая усердных соотечественников к участию в сем патриотическом предприятии" [27]. Окремо наголошувалося, що пам'ятник буде споруджений на місці, де святий князь Володимир прийняв хрещення, і тому влада апелювала до почуттів добрих християн, які не повинні забувати, де знаходилася священна купель. Однак "... благородного сословия особы, из коих многие разными изговорками от пожертвования отказались, а прочие что могли от усердия своего пожертвовать... только малую толику прислали" [28]. Дворяни, що проживали у Ніжині, зібрали 19 крб 80 коп, ті, що мали маєтності у селі Веркіївка, – 5 крб 10 коп, від власників у с. Плосььке надійшло 3 крб 20 коп. Але найбільшу суму зібрали у містечку Носівка, тут добродійні внески склали 57 крб 40 коп [29]. З чим була пов'язана така щедрість, нам з'ясувати не вдалося, але все ж таки варто припустити, що свою роль зіграв як релігійний чинник, так і незначне втручання з боку держави у справу благодійництва. Тим паче, що у Воронізькій губернії були зібрані незначні пожертвування (у розмірі чотирьох десятків карбованців) тільки в Острогоському, Богучарському та Павловському повітах [30]. Таким чином дворянство Ніжинського повіту цього разу зібрало коштів удвічі більше, ніж ціла Воронізька губернія.

У 30-х рр. ХІХ століття Лівобережні малоросійські губернії пережили низку неврожайних років та значну за масштабами епідемію холери. Це не могло не позначитися на фінансово-економічному

стані поміщицьких господарств. Вони починають деградувати та занепадати, про що свідчить посилення експлуатації кріпосного селянства, неефективне екстенсивне господарювання, низький рівень організації праці і як наслідок – швидке зниження прибутків. Ситуацію у Ніжинському повіті можна простежити за наведеними даними у "Ведомости о дворянах Черниговской губернии Нежинского уезда за 1832 год" [31].

Таблиця 1

Володіння	Кількість володінь	Ревізьких душ у володіннях	Поміщики			
			Малопітні	Відсутні у повіті	Присутні у повіті	Наявні ревізькі душі
Від 100 душ і вище	32 (7,4 %)	11672 (72,4 %)	6	11	15	3872
Від 21 до 99 душ	59 (13,5 %)	2445 (15,2 %)	3	18	38	1400
Від 5 до 20 душ	167 (38,3 %)	1598 (9,9 %)	11	67	89	824
Менше 5 душ	178 (40,8 %)	396 (2,5 %)	5	60	113	249
РАЗОМ	436 (100 %)	16111 (100 %)	25	156	255 (58,4)	6346

З наведеної таблиці видно, що за тридцять років з початку століття кількість дворянських родин зросла на 130 (42,5 %). Відсоток малопомісних дворян в Ніжинському повіті мало зменшився та становив 79,1 %, але при цьому кількість родин бідних дворян зросла до 345, середньопомісних родин було 59, але їх відсоток від загальної кількості практично не змінився і становив 13,5 %, натомість кількість великопомісних дворянських родин зросла майже втричі – 32, але у відсотках цей показник збільшився тільки до 7,4 %. Не слід також забувати, що у таблицю не включені дворянські родини, які взагалі не мали даних за всіма показниками, як за кількістю дворянських родин, так і за кількістю селян, що їм належали. Разом з тим це не дає приводу говорити, що прибутки дворянства зростали, навпаки, з падінням курсу паперових грошей матеріальні статки більшості родин погіршилися. Курс російських асигнацій (паперових грошей), що твердо тримався з 1802 до 1805 р., почав падати. До 1806 р. він упав до 78 коп, у 1808 р. становив 50 коп, а в 1810 р. тільки 33 коп сріблом. У 1824 р. уряд встановив примусовий курс асигнацій в розмірі 3 крб 70 коп за срібний карбованець. Оскільки даний захід не покращив фінансового становища, то з 1830 р. держава перейшла до прийняття податків лише срібною монетою. Реально у



повіті проживало тільки 280 родин (64 %), на яких можна було розраховувати під час проведення благодійних акцій.

Саме тому у 30–50-х рр. XIX століття ніжинське дворянство практично не брало участь у благодійних заходах у сфері будівництва пам'ятників. Так, поза увагою повітового дворянської корпорації залишилися акції із збору коштів на спорудження пам'ятників М. В. Ломоносову в Архангельську (1825–1832 рр.), Єрмаку (1830–1831 рр.), Г. Р. Державіну (1832–1833 рр.) та І. А. Крилову у Санкт-Петербурзі (1845–1846 рр.). Єдиним проявом благодійницької активності дворянства у даній сфері в цей період були збори коштів на спорудження пам'ятника, ще одному з героїв Смутного часу – Івану Сусаніну в Костромі. Внески були зроблені зовсім незначні. "... в деревне Хвилевке и в селении Талалаевке после объявления повестки помещикам и дворянам, никто ничего не пожертвовал, только один помещик Величко пожертвовал 1 рубль 20 копеек... а в Носовке пожертвованы всего 35 копеек медью" [32]. Всього вдалося зібрати суму 9 крб 77 коп [33]. Однак за рік до цього повітове дворянство пожертвувало суму втричі більшу на потреби мешканців міста Тула, що постраждали від пожежі [34]. Все ж таки допомога живим людям, їх бідам та стражданням (хай навіть тим, що живуть далеко) викликала значно більшу підтримку ніжинців, аніж спорудження пам'ятників.

У другій половині XIX століття справа дворянських благодійних пожертв у Ніжинському повіті майже взагалі сходить нанівець. У ході Кримської війни ніжинське повітове дворянство пожертвувало на армію 1661 крб 75 коп, що вдвічі менше від суми пожертв від державних селян повіту [35]. Вже під час підготовки до коронації нового імператора Олександра II (1855 р.), коли збирали пожертвування на виготовлення йому золотого блюда та сільнички, ніжинський предводитель дворянства Я. М. Почека отримав роз'яснювального листа від чернігівського губернатора Ф. М. Анненського: "... на это требуется всей суммы от 4000 до 5000 рублей серебром и хотя по такому расчету сумма спадающая на каждый уезд незначительна, но как я полагаю с приглашением к добровольным на сей предмет пожертвованиям следует обратиться к господам помещикам обладающим значительными именьями, не обращаясь с оным к владельцам мелкопоместным, сбор с которых сопряжен всегда с большими затруднениями" [36]. Таким чином, навіть губерньска влада визнавала, що "благодійні" можливості дрібного дворянства вичерпані майже повністю. У 1861 р. на пам'ятник О. С. Пушкіну, "достойный народной славы", у Ліцейському саду в Царському Селі

було зібрано всього 2 крб 25 коп [37]. При цьому на будівництво кам'яної церкви в м. Моздок "для помещения в ней сохранившейся от древних времен чудотворной иконы Иверской Божьей Матери" дворянство повіту пожертвувало 6 крб 46 коп [38]. Навіть беручи до уваги зовсім незначну зібрану суму, це є достатнім показником того, що релігійні мотиви у благодійності все одно домінували над мотивами державного заохочення.

Після відміни кріпосного права економічне становище більшості представників дворянства повіту ще більше погіршилось. Багато хто не зміг пристосуватися до нових капіталістичних методів ведення господарства, швидко розорювалися та продавали свої земельні володіння. Як наслідок у 1870 р. представники благородного стану Ніжинського повіту не спроміглися зібрати ані копійки на спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому в місті Києві [39]. Не знайшли підтримки й інші благодійні ініціативи. Дворянство повіту не підтримало грошима відкриття шпиталю у Константинополі та не пожертвувало коштів на "недостаточных студентов Университета Святого Владимира" [40]. Останнім проявом доброчинності у сфері будівництва пам'ятників став збір коштів на спорудження пам'ятника першому російському навколосвітньому мандрівнику адміралу І. Ф. Крузенштерну у Санкт-Петербурзі у 1873 р. Але за підпискою була зібрана зовсім сміхотворна сума – 50 коп [41]. Однак разом з тим на притулок для безхатченків у Ніжині було зібрано 4 крб [42].

Підсумовуючи, слід наголосити, що традиції благодійності, що існували в Україні з часів раннього середньовіччя, не тільки не зникли з часом, а й на ХІХ століття примножилися та набули нових форм. Серед пріоритетних напрямків благодійництва, на жаль, доброчинність у сфері будівництва та реставрації пам'ятників не здобула широкої популярності у суспільстві. Разом із тим масовість таких благодійних акцій (ніжинські дворяни брали участь у семи, але їх було значно більше) наочно засвідчує особливу увагу з боку держави та влади до їх проведення. Відсутність фінансових можливостей у імперської влади здійснювати конкретні заходи у даному напрямку, змушувала її перекладати цю справу на дворянські корпорації, залишаючи за собою тільки функції контролю. Але як засвідчують факти, і в першу чергу кількість зібраних коштів, даний напрямок благодійної діяльності залишався другорядним. Дворянські корпорації, не є тут винятком і об'єднання дворян Ніжинського повіту, охоче та щедріше жертвували кошти на благодійні акції, які проводилися у повіті та навіть губернії, а не десь далеко за межами України. Але це не дає підстав вважати представників ніжинського дворянства не патріотами своєї країни.

У даній сфері, як засвідчують документи, не було проявів благодійності індивідуально-особистісного порядку. Натомість ми бачимо яскравий прояв корпоративної благодійності, яка є елементом корпоративної культури дворянського суспільства на рівні повіту та губернії. Соціальна психологія даної форми діяльності багато в чому залежала від таких речей, як виховання, корпоративна етика, суспільна думка, місце в соціальній ієрархії групи. Разом із тим мотивуючими моментами тут виступали не лише соціальні та релігійні чинники, а й мотиви, які не дуже пов'язані з самим поняттям благодійності, де пожертвування робляться від щирого серця, почуття доброти та співчуття. Фактори "державного примусу", "тиску згори", авторитету начальства, беззастережного виконання наказів керівництва були ще однією рушійною силою у сфері доброчинності. Це не випадково, адже у централізованих, повністю бюрократизованих суспільствах (Російська імперія XIX століття яскравий тому приклад) даний момент активно використовується владою, а іноді стає навіть домінуючим.

Благодійність у сфері будівництва пам'ятників є показовою у плані вивчення не лише особистих та корпоративних моментів розвитку тогочасного суспільства. Вона є яскравим показником тогочасних суспільно-політичних та економічних відносин у державі. Дворянство як найбільш привілейований та економічно незалежний суспільний стан було змушене під тиском держави брати на себе додаткові зобов'язання з благоустрою місць суспільного користування. На початку XIX століття пожертви на цю справу були якщо не значними, то достатніми, але з погіршенням економічної ситуації (головною причиною якої була криза кріпосницької системи) благодійні внески стають мізерними (і це не тільки на будівництво пам'ятників), а під кінець століття взагалі припиняються. Держава сама була змушена визнати, що дворянство перестало бути надійною політичною та економічною опорою імператорському престолу.

Разом із тим благодійність дворянства Ніжинського повіту залишається яскравою сторінкою в історії доброчинності в Україні та потребує подальшого наукового вивчення.

### **Література**

1. Гогель С. К. Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности. Санкт-Петербург, 1908. 145 с.
2. Георгиевский П. И. Призрение бедных и благотворительность. Санкт-Петербург, 1894. 118 с.
3. Максимов Е. Д. Общественная помощь нуждающимся в историческом развитии ее в России. Санкт-Петербург, 1906. 79 с.

4. Нарадько А. В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століть): дис. ... канд. іст. наук. Полтава, 2002. 222 с.
5. Поляруш С. І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775–1918): дис. ... канд. іст. наук. К., 1996. 209 с.
6. Ступак Ф. Я. Прикази громадської опіки в Україні. К., 2002. 87 с.
7. Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* К., 2002. Вип. IV. С. 155–182.
8. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2005. № 4. С. 159–177.
9. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства: в 2 т. 3-е изд., испр., доп. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. Т. 1. С. 86.
10. Михайліченко М. А. Дворянство Лебединського повіту Харківського намісництва за абетковими списками 1786 р. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів (Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського)*. 2010. Вип. 20. С. 101.
11. Михайліченко М. А. Абеткові списки дворянських родів Чугуївського повіту Харківського намісництва як джерело з історії провінційного дворянства. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів (Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського)*. 2008. Вип. 17. С. 126.
12. Сообщения Черниговского губернского правления, доклады Министерства внутренних дел и другие документы о сооружении памятника Минину и Пожарскому в Нижнем Новгороде. Список дворян, пожертвовавших деньги. 21 марта 1809. 15 января 1810 г. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі ВДАЧОН). Ф. 343. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 1–1 зв.
13. Там само. Арк. 2 зв.
14. Там само. Арк. 7.
15. Там само. Арк. 55–56.
16. Павличенко О. И. Благотворительная деятельность воронежских предпринимателей в первой половине XIX века. *Ученые записки Орловского государственного университета*. 2015. № 3 (66). С. 60.
17. Рапорты о выделении денег на очистку реки Остер и реестр платы денег на очистку р. Остер. 4 мая 1804–31 декабря 1804 г. ВДАЧОН. Ф. 343. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 7.
18. Петрова К. А. Проблема мотивації благодійності в Російській імперії в сучасній історіографії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. XXIX. С. 293.
19. Рапорты, донесения и переписка о сборе средств на сооружение памятника императору Александру I. 4 июля – 11 октября 1814 года. ВДАЧОН. Ф. 343 Оп. 1. Спр. 255. Арк. 1.

20. Там само. Арк. 1.
21. Там само. Арк. 19 зв., 20 зв., 29 зв.
22. Там само. Арк. 39.
23. Там само. Арк. 38 зв.
24. Там само. Арк. 36.
25. Там само. Арк. 42 зв.
26. Там само. Арк. 54.
27. Дело о пожертвованиях на сооружение памятника в Таврическом Херсоне Святому Равноапостольному князю Владимиру. 1824 год. *Там само*. Спр. 376. Арк. 1.
28. Там само. Спр. 377. Арк. 1.
29. Там само. Арк. 1 зв., 3, 5, 8 зв.
30. Павличенко О. И. Вказана праця. С. 60.
31. Ведомости о дворянах Черниговской губернии Нежинского уезда за 1832 год. *ВДАЧОН*. Ф. 343. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 8 зв. – 9.
32. Дело о пожертвовании на сооружение памятника Ивану Сусанину. 1835 год. *Там само*. Спр. 433. Арк. 2 зв.
33. Там само. Арк. 2 зв., 4, 10, 14, 20, 22.
34. О пожертвованиях в пользу жителей города Тулы потерпевших от пожара. 1834 год. *Там само*. Спр. 429. Арк. 25 зв.
35. Лейберов О. "Побужденные чувством верноподданнической преданности и восторженного умиления..." Участь населення Ніжинського повіту у Кримській війні 1853–1856 років. *Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства*. 2008. Вип. 6 (9). С. 62.
36. О сборе пожертвований с имений Нежинского уезда на изготовление золотого блюда и солонки для царя в день его коронации. 1855. *ВДАЧОН*. Ф. 343. Оп. 1. Спр. 799. Арк. 3.
37. Распоряжения Черниговского губернского предводителя дворянства Нежинскому уездному предводителю дворянства о сборе денег дворян и помещиков Нежинского уезда на строительство памятника А. С. Пушкину и сооружении в городе Моздоке каменной православной церкви. 1861 год., Там само. Спр. 900. Арк. 6.
38. Там само. Арк. 18–18 зв.
39. Дело канцелярии предводителя дворянства по исполнении различных бумаг за 1870 год. *Там само*. Спр. 1007. Арк. 54, 56.
40. Там само. Арк. 60, 67.
41. Распоряжения Черниговского губернатора Нежинскому уездному предводителю дворянства о продаже имений, об открытии в г. Чернигове благотворительного общества, о сборе денег с дворян и чиновников Нежинского уезда на строительство памятника Крузенштерну. 1873 год. *Там само*. Спр. 1037. Арк. 21.
42. Там само. Арк. 13.

## References

1. Hohel S. K. Ob'edynenye u vzaymodeistviye chastnoi y obshchestvennoi blahotvorytel'nosti. Sankt-Peterburh, 1908. 145 s.

2. Heorhyevskiy P. Y. Pryzrenye bednykh y blahotvorytelnost. Sankt-Peterburh, 1894. 118 s.
3. Maksymov E. D. Obshchestvennaia pomoshch nuzhdaiushchymisia v ystory-cheskom razvytyy ee v Rossyy. Sankt-Peterburh, 1906. 79 s.
4. Naradko A. V. Blahodiinist u rozvytku osvity v Ukraini (druga polovyna KhKh – pochatok KhKh stolit): dys. ... kand. ist. nauk. Poltava, 2002. 222 s.
5. Poliarush S. I. Stanovlennia i diialnist orhaniv derzhavnoi opiky ta hromadskoi blahodiinosti na Livoberezhnii Ukraini (1775–1918): dys. ... kand. ist. nauk. K., 1996. 209 s.
6. Stupak F. Ya. Prykazy hromadskoi opiky v Ukraini. K., 2002. 87 s.
7. Donik O. M. Diialnist hromadskykh orhanizatsii i tovarystv u spravi dopomohy viiskovym ta tsyvilnomu naselenniu v Ukraini u roky Pershoi svitovoi viiny (1914–1918 rr.). Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. K., 2002. Vyp. IV. S. 155–182.
8. Donik O. M. Blahodiinist v Ukraini (KhKh – pochatok XX st.). Ukrainskiy istorychnyi zhurnal. 2005. № 4. S. 159–177.
9. Myronov B. N. Sotsyalnaia ystoria Rossyy peryoda ympery (XVIII – nachalo XX v.): henezys lychnosti, demokratycheskoi semy, hrazhdanskoho obshchestva y pravovoho hosudarstva: v 2 t. 3-e yzd., yspr., dop. – Sankt-Peterburh: Dmytryi Bulany, 2003. T. 1. S. 86.
10. Mykhailichenko M. A. Dvorianstvo Lebedynskoho povitu Kharkivskoho namisnytstva za abetkovymy spyskamy 1786 r. Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv (Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho). 2010. Vyp. 20. C. 101.
11. Mykhailichenko M. A. Abetkovi spysky dvorianskykh rodiv Chuhuyvskoho povitu Kharkivskoho namisnytstva yak dzherelo z istorii provintsiinoho dvorianstva. Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv (Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho). 2008. Vyp. 17. S. 126.
12. Viddil Derzhavnogo arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni (dali VDACHON). F. 343. Op. 1. Spr. 162. Soobshchenyia Chernyhovskoho hubernskoho prav-lenyia, doklady Mynysterstva vnutrennykh del y druhye dokumenty o sooruzheny pamiatnyka Mynynu y Pozharskomu v Nyzhnem Novhorode. Spysok dvorian, pozhertvovavshykh denhy. 21 marta 1809. 15 yanvaria 1810 hh. Ark. 1 – 1 zv.
13. Tam samo. Ark. 2 zv.
14. Tam samo. Ark. 7.
15. Tam samo. Ark. 55–56.
16. Pavlychenko O. Y. Blahotvorytelnaia deiatelnost voronezhskykh predprynimatelei v pervoi polovyni KhKh veka. Uchenyye zapysky Orlovskoho hosudarstvennogo unyversyteta. 2015. № 3 (66). S. 60.
17. VDACHON. F. 343. Op. 1. Spr. 78. Raporty o vydeleny denez na ochystku reky Oster y reestr platy denez na ochystku r. Oster. 4 maia 1804–31 dekabria 1804 hh. Ark. 7.
18. Petrova K. A. Problema motyvatsii blahodiinosti v Rosiiskii imperii v suchasni istoriohrafii. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo unyversytetu. 2010. Vyp. KhKhKhKh. S. 293..

19. VDACHON. F. 343 Op. 1. Spr. 255. Raporty, doneseniya y perepyska o sbore sredstv na sooruzhenye pamiatnyka ymperatoru Aleksandru I. 4 yulia – 11 oktiabria 1814 hoda. Ark. 1.

20. Tam samo. Ark. 1.

21. Tam samo. Ark. 19 zv, 20 zv., 29 zv.

22. Tam samo. Ark. 39.

23. Tam samo. Ark. 38 zv.

24. Tam samo. Ark. 36.

25. Tam samo. Ark. 42 zv.

26. Tam samo. Ark. 54.

27. Tam samo. Spr. 376. Delo o pozhertvovaniakh na sooruzhenye pamiatnyka v Tavrycheskom Khersone Sviatomu Ravnoapostolnomu kniaziu Vladymyru. 1824 hod. Ark. 1.

28. Tam samo. Spr. 377. Ark 1.

29. Tam samo. Ark. 1 zv., 3, 5, 8 zv.

30. Pavlychenko O. Y. Vkazana pratsia. S. 60.

31. VDACHON. F. 343. Op. 1. Spr. 400. Vedomosty o dvorianakh Chernyovskoi hubernyy Nezhynskoho uezda za 1832 hod. Ark. 8 zv. – 9.

32. Tam samo. Spr. 433. Delo o pozhertvovanyy na sooruzhenye pamiatnyka Yvanu Susanynu. 1835 hod. ark. 2 zv.

33. Tam samo. Ark. 2 zv., 4, 10, 14, 20, 22.

34. Tam samo. Spr. 429. O pozhertvovaniakh v polzu zhytelei horoda Tuly poterpevshykh ot pozhara. 1834 hod. Ark. 25 zv.

35. Leiberov O. "Pobuzhdenные chuvstvom vernopoddannyeskoi predannosty y vostorzhennoho umyleniya..." Uchast naselennia Nizhynskoho povitu u Krymskii viini 1853–1856 rokov. Nizhynska staro-vyna. Zbirnyk rehionalnoi istorii ta pamiatkoznavstva. 2008. Vyp. 6 (9). S. 62.

36. VDACHON. F. 343. Op. 1. Spr. 799. O sbore pozhertvovanyi s yme-nyy Nezhynskoho uezda na yzgotovlenye zolotoho bliuda y solonky dlia tsaria v den eho koronatsyy. 1855. Ark. 3.

37. Tam samo. Spr. 900. Rasporiazheniya Chernyovskoho hubernskoho predvodytelia dvorianstva Nezhynskomu uezdnomu predvodyteliu dvorianstva o sbore deneh dvorian y pomeshchykov Nezhynskoho uezda na stroytelstvo pamiatnyka A.S. Pushkynu y sooruzhenyy v horode Mozdoke kamennoi pravoslavnoi tserkvy. 1861 hod., ark. 6.

38. Tam samo. Ark. 18 – 18 zv.

39. Tam samo. Spr. 1007. Delo kantseliaryy predvodytelia dvorianstva po yspolnenyy raznorodnykh bumah za 1870 hod. Ark. 54, 56.

40. Tam samo. Ark. 60, 67.

41. Tam samo. spr. 1037. Rasporiazheniya Chernyovskoho huber-natora Nezhynskomu uezdnomu predvodyteliu dvorianstva o prodazhe ymenyi, ob otkrytyy v h. Chernyhove blahotvorytelnoho obshchestva, o sbore deneh s dvorian y chynovnykov Nezhynskoho uezda na stroytelstvo pamiatnyka Kruzenshternu. 1873 hod. Ark. 21.

42. Tam samo. Ark. 13.

**Лейберов А. О.**

председатель профкома работников

Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

**"Приглашая усердных соотечественников к участию в сем патриотическом предприятии..." – благотворительная деятельность дворянства Нежинского уезда Черниговской губернии в деле строительства памятников в XIX веке**

*В статье на основе ранее не введенных в научный оборот архивных материалов рассматривается благотворительная деятельность дворянства Нежинского уезда в сфере строительства памятников в разных городах Российской империи. Автор исследовал количественные и качественные показатели дворянской благотворительности. Основное внимание уделено динамике процесса и его мотивирующим факторам.*

**Ключевые слова:** дворянство, благотворительная деятельность, строительство памятников, Нежинский уезд.

**Leiberov O. O.**

chairman of the primary trade union organization of workers of the Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

**"Inviting sustainable conflicts to participate in the semiconary patriotic enterprise..." – charitable work of the nobility of the Nizhyn county of Chernihiv province in the construction of monuments in the nineteenth century**

*In the article on the basis of previously not included in the scientific circulation of archival materials, the charitable work of the nobles of Nizhyn county in the field of construction of monuments in various cities of the Russian Empire is considered. The author researched quantitative and qualitative indicators of nobility charity. The main attention is paid to the dynamics of the process and its motivational component. At the beginning of the century, most nobles took part in the collection of funds under the pressure of their immediate superiors, or under the pressure of certain corporate rules and responsibilities.*

*The author comes to the conclusion that "charity" in this area was very burdensome for most nobles of the county. The small land nobility of the county already in the middle of the nineteenth century practically stopped participating in such actions. At the same time, participation in other charity events aimed at helping specific people, or in support of church-religious institutions, found a greater emphasis among representatives of noble state.*

**Key words:** nobility, charitable activity, construction of monuments, Nizhyn county.